

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор права
Українського вільного університету,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

АРМІЯ В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ

Досліджено державотворення на західних землях України, зокрема державному будівництву Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) у військовій сфері. Висвітлено особливості формування Української Галицької Армії (далі – УГА) та основні його етапи. Визначено роль і значущість Армії ЗУНР для її державотворення. Встановлено основні напрямки створення і розвитку Війська ЗУНР у зазначений період. Проаналізовано й оцінено досвід функціонування Армії ЗУНР, його позитивні і негативні аспекти. Закцентовано увагу на організаційно-правових основах формування УГА (організаційна структура, законодавча база; правове забезпечення державного будівництва і розвитку Збройних Сил ЗУНР).

Ключові слова: Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Галицька Армія, Військо Західноукраїнської Народної Республіки, Збройні Сили ЗУНР, українське державне будівництво, законодавче регулювання будівництва Армії ЗУНР, військове законодавство.

Кравчук Н.

Армия при государственном строительстве Западно-Украинской Народной Республики: организационно-правовые основы

Исследовано создания государства на западных землях Украины, в частности государственному строительству Западно-Украинской Народной Республики (далее – ЗУНР) в военной сфере. Освещены особенности формирования Украинской Галицкой Армии (далее – УГА) и основные его этапы. Определено роль и значимость Армии ЗУНР для создания государства. Установлено основные направления создания и развития Войска ЗУНР в указанный период. Проанализировано и оценены опыт функционирования Армии ЗУНР, его позитивные и негативные аспекты. Акцентировано внимание на организационно-правовых основах формирования УГА (организационной структуре, законодательной базе; правовом обеспечении государственного строительства и развития Вооруженных Сил ЗУНР).

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, Украинская Галицкая Армия, Войско Западно-Украинской Народной Республики, Вооруженные Силы ЗУНР, украинское государственное строительство, законодательное регулирование строительства Армии ЗУНР, военное законодательство.

Kravchuk N.

Army at state-building of the Western Ukrainian People's Republic: organizational and legal framework

The article is devoted to the research of state-building in the western lands of Ukraine, in particular the state-building of the Western Ukrainian People's Republic (hereinafter – WUPR) in the military sphere. The scientific research highlights the peculiarities of the formation of the Ukrainian Galician Army (hereinafter – UGA) and its main stages. The role and significance of the WUPR Army for its state-building is determined. The basic directions of creation and development of the WUPR troops during the specified period are established. The experience of the operation of the WUPR Army, its positive and negative aspects was analyzed and evaluated. The emphasis is on the organizational and legal foundations of the formation of the UGA accented (organizational structure, legislative framework, legal support of state construction and development of the Armed Forces of the WUPR).

Keywords: Western Ukrainian People's Republic, Ukrainian Galician Army, Army of Western Ukrainian People's Republic, armed forces of WUPR, Ukrainian state building, legislative regulation of construction WUPR Army, military legislation.

Постановка проблеми. Історично доведено, що будь-яка держава має перспективу на майбутній розвиток лише тоді, коли вона надійно захищена, коли надійно забезпечений її суверенітет. В іншому випадку така держава буде перетворена в «квазідержаву» або повністю зазнає анексії агресивної сусідньої держави, і це доведено достатньо великою практикою суспільного розвитку. При цьому доречно підкреслити, що основним органом захисту державного, національного суверенітету є її збройні сили. У цьому плані

© Микола Кравчук, 2017

важливим для сучасного українського державотворення є історико-правовий досвід розбудови української держави у військовій сфері, й зокрема, на західних землях України. Актуальність цієї наукової розробки полягає в тому, що одне з важливих завдань буття і генезису Української держави – це створення власної Армії, на що уже було звернено увагу в попередніх авторських наукових працях [1; 2]. Значимість власних збройних сил підкреслив генерал-хорунжий Армії УНР В. Петрів (у 1919 р. – військовий міністр УНР): «Держава – це територія + народ + військо». Тут проголошена виняткова вагомість Армії як однієї із трьох основних складових, рис держави [2, с. 21].

Доречно підкреслити, що визначальною особливістю державотворення України є активна участь у державному будівництві українського війська, воно було його головним каталізатором. Зорганізувавшись раніше від держави, військо стало основним чинником її становлення і захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості формування Армії УЦР, Гетьманату, ЗУНР, Директорії та організаційно-правові засади її розвитку у певній мірі опрацьовані у наукових розробках таких вчених: В. Вериги, Л. Гарчевої, В. Голубка, В. Задунайського, Л. Зінкевич, М. Кобилецького, О. Копиленка, І. Крип'якевича, О. Кузьмука, В. Кульчицького, М. Литвина, С. Литвина, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Петріва, О. Реєнта, В. Румянцева, В. Солдатенка, З. Стефаніва, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тищика, О. Удовиченка, Л. Шанковського, О. Шевченка, М. Шкільника, Б. Якимовича та ін.

Та, незважаючи на певний вклад вищевказаних вчених у дослідження даної тематики, цей напрямок державотворення і нині залишається недостатньо науково розробленим, особливо правові основи розбудови Армії України, в тому числі Війська ЗУНР.

Метою статті є встановлення особливостей формування, ролі і значущості Армії ЗУНР для її державного будівництва, а найголовніше – їх правової основи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз восьми з половиною місяців розбудови Західноукраїнської Народної Республіки, вказує, що саме військо, збройні формування Українських січових стрільців на чолі з Д. Вітовським стали рушійною силою в створенні української держави на західних землях України. Саме їхніми зусиллями закладений фундамент формування національної, державницької свідомості українців, що реально дало можливість 1 листопада 1918 р. проголосити власну державу.

З цього приводу доречно підкреслити, що українська нація впродовж своєї тисячолітньої історії жодного разу не відмовлялась від прагнень мати свою власну державу. Це логічно прослідковується у створенні держави на різних етапах історичного розвитку України: від княжої, козацької держави до різних державних утворень на початку ХХ ст. (УЦР, Гетьманат, Директорія, ЗУНР) та сучасної незалежної держави. Та попри жертвну потугу українців щодо збереження і розвитку своєї важливої соціальної інституції раз за разом вони, внаслідок прорахунків та впливу інших факторів, втрачали її. Саме ці обставини підвищують зацікавленість до досвіду національного державотворення, серед яких цінними також є уроки розбудови Західноукраїнської республіки.

Аналіз наукових праць підтверджує, що національно-суспільне життя Галичини було розбуджене революціями 1948 р. в Європі, першою Російською революцією 1905 р. та Першою світовою війною, що й зініціювало порив до відродження власної держави. Українська радикальна та Українська соціал-демократичні партії, що діяли в Галичині, маючи свій план національно-державного будівництва, приступили в кінці ХІХ ст. до формування молодіжних організацій спортивного, спортивно-пожежного спрямування, які називались «Сокіл», «Січ». Вже перед Першою світовою війною в Галичині налічувалося близько 900 сокільських організацій та понад 1000 «Січей». Масове поширення цього руху гуртувало молодь і стрімко проклало шлях до формування власного війська [1, с. 26].

Слушно підкреслити, що Перша світова війна стала своєрідним каталізатором українських державотворчих процесів. Так, в серпні 1914 р., після оголошення війни, «для координації всіх політичних кроків з боку українського населення, організації військових частин, загалом, – для захисту українського народу Австро-Угорщини під час ведення війни» з українських політичних партій була створена Головна Українська Рада (ГУР), яка 3 серпня 1914 р., на другий день свого існування, своїм маніфестом звернулась до українського народу Галичини із закликом боротися за визволення України. Для ведення військових справ ГУР створила Українську Бойову Управу (УБУ). «Австрійська влада, терплячи невдачі на фронті, дала дозвіл ГУР на формування української військової частини – легіону Українських січових стрільців (УСС) у складі австрійської армії і в підпорядкуванні її командуванню» [1, с. 27–28; 3, с. 84]. Спільним мобілізаційним документом – Маніфестом «До всього українського народу» ГУР і УБУ 6 серпня 1914 р. офіційно проголосили про утворення нової військової організації «Українські січові стрільці». Отже, цей день «увійшов в історію України як день відновлення Українських Збройних Сил, як день завершення першого

етапу галицько-українського відродження» [4, с. 9]. Ентузіазм серед молоді щодо можливості створення свого власного українського війська був величезний [3, с. 84]. Створення першої української військової частини – легіону Українських січових стрільців – це «справді було подією великого значення, оскільки ще з часів запорізького козацтва, Хмельниччини та Полтави 1709 р. Україна свого війська не мала. А національне військо – це не лише реальна, організована сила будь-якого народу, держави, але й надія, і символ захисту незалежності, суверенітету народу, втілення його свободи навіть тоді, коли немає потреби з кимось воювати» [3, с. 84; 5, с. 13–15; 1, с. 25]. На звернення ГУР і УБУ на збірні пункти зголосилося близько 28 тис. молоді. Відомо, що спочатку австрійське командування намітило сформувати вісім піхотних куренів УСС, при цьому кожен курінь мав 4 сотні, 800 крісів, залишаючись самостійною військовою одиницею, яка мала окреме підпорядкування [1, с. 28].

У цей період населення Галичини збирало на військо пожертви в грошах, дорогоцінностях, харчах. «Здивована великим напливом добровольців, австро-польська адміністрація краю за погодженням з урядом і верховним командуванням вирішила обмежити чисельність легіону до 2,5 тисяч осіб. Крім того, УСС спочатку відмовилися присягати Австрійській державі, прагнучи реалізувати свою мету – боротьбу за створення незалежної Української держави. Але згодом, переконані керівництвом ГУР, що інакше їх розформують, присягнули, вірячи, що вони підуть у бій тільки за волю України» [3, с. 84]. Один із істориків УСС Н. Гірняк підкреслив, що добровольці-січовики склали окрему присягу своєму духівнику із наступним змістом: «Я УСС, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму рідному краю, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь» [5, с. 10]. Це підтверджувало, що УСС, приймаючи участь у Першій світовій війні, виборювали Українську державу.

Невеликий кількісно, але сильний своїм духом, готовністю до самопожертви в ім'я здобуття Україною своєї держави, за чотири роки Першої світової війни Легіон став першорядною бойовою одиницею. Його діяльність була найкращою пропагандою ідей опори на власні сили і збройної боротьби за Українську Державу. Січове стрілецтво ширило на Західних і Східних землях України ідеї соборності та взаємодопомоги галичан і наддніпрянців. Воно здійснило надзвичайно великий прорив і в національному житті, розбудивши свідомість і вивільнивши енергію глибоких верств корінного народу Галичини в галузі культури, письменності, мистецтва, музики [1, с. 24; 6, с. 34–35].

Проте думки про самостійну Україну ні військово командування, ні уряд Австро-Угорщини не допускав [1, с. 30].

Та найбільша зневіра з'явилася у думках українських політиків після прийняття цісарського патенту від 4 листопада і відповідного Акту від 5 листопада 1916 р. про передачу Галичини під управу поляків, що призвело до здійснення саморозпуску Загальної Української Ради як акту визнання своєї поразки в політичному і національному відродженні. Функції організатора національно-державного визволення прийняла Українська Парламентська Репрезентація. У знак протесту проти антиукраїнської політики Австрії, Українські Січові Стрільці кілька разів ставили питання про розпуск легіону, але Бойова Управа та Українська Парламентська Репрезентація зі стратегічних міркувань стримували від таких дій [4, с. 19].

За таких обставин з ініціативи Д. Вітовського 26 травня 1917 р. було скликано таємну нараду старшин бойових куренів Вишколу і Коша з метою виробити план дії УСС на майбутнє. Більшість старшин, серед яких були О. Букшований, І. Сіяк, Г. Коссак, висловили пропозицію розпустити полк УСС і повернутись на батьківщину для боротьби за національну незалежність Галичини. Але представник К. Левицького і Є. Петрушевича, який прибув з Відня, вимагав зберегти українську військову організацію [1, с. 37; 5, с. 46].

У грудні 1917 р. відбулася друга нарада старшин, де затвердили пропозицію Д. Вітовського про створення Української держави на Західній Україні. Детальний план побудови Української Армії на Західній Україні, кінцевою метою якого була самостійна Україна, розробив Д. Паліїв [7, с. 28–29; 4, с. 20].

У той час, коли старше покоління галицьких політиків, вперто оббиваючи пороги різних урядовців фактично розваленої Австро-Угорщини, добивались «дарованої», «законної» свободи, поневолені народи брали владу в свої руки. Так, 24 жовтня 1918 р. проголосила свою незалежність Угорщина, 28 жовтня – Чехословаччина та інші країни» [3, с. 87]. Не гаяли часу і поляки, які 28 жовтня 1918 р. у Кракові створили ліквідаційну комісію, яка повинна була перейняти владу в Галичині і на 1 листопада 1918 р. вона призначила офіційну передачу влади в руки польських властей, обравши місцем урядування м. Львів [3, с. 87].

І все ж таки, завдяки діяльності кращих ідейних синів народу Західної України - УСС, а не політиків, та невичерпній енергії, самопожертві двох найсамовідданіших діячів Д. Палієва і Д. Вітовського, ідея створення української державності в Західній Україні була реалізована. Збройний виступ українців внаслідок «Листопадового чину», боротьба за Львів у значній мірі були духовним і збройним ділом Українського Січового Стрілецтва. (Деякі публіцисти та історики вважають «Листопадовий чин» головним політичним і бойовим досягненням УСС, недооцінюючи значення чотирирічної збройної боротьби проти російського імперіалізму). Отже, збройний переворот 1-го листопада 1918 р., очолений Дмитром Вітовським, і забезпечив проголошення незалежної Західноукраїнської Народної Республіки. Тим самим, мета Українських Січових Стрільців, з якою вони вийшли на боротьбу в Першій світовій війні, була ними ж і досягнута без будь-якої сторонньої допомоги [4, с. 22]. Але державницька місія Української Галицької Армії була попереду.

У цьому плані слушно підкреслити, що акту проголошення ЗУНР передувала достатньо скрупульозна робота військовиків, основою яких було українське стрілецтво.

У вересні 1918 р. у Львові для боротьби за українську державність була створена власна військова організація. Ця організація в різних джерелах названа по-різному, як Генеральний Військовий Комісаріат і Центральний Військовий Комітет (більшість авторів називають її Центральним Військовим Комітетом – далі ЦВК). ЦВК організував практичну роботу у військових частинах, де проходили службу українці. Край умовно розділено на округи і в кожному окрузі була створена окружна команда [8, с. 35].

Тут необхідно звернути увагу, що військовики стали ініціаторами боротьби за державність, подолавши нерішучість політичного проводу Української Національної Ради (далі – УНРади) [9, с. 37], яка була утворена як представницький орган 18 жовтня 1918 р. у м. Львові на зібранні депутатів австрійського парламенту, буковинського сейму, представників громадських організацій, політичних партій і духовенства [1, с. 171]. Для військового захисту української державності ЦВК на кінець жовтня у м. Львові об'єднали військовий потенціал у складі 60 старшин і 2400 стрільців [10, с. 97]. Одночасно аналогічна робота була проведена у всій Галичині. У повітах утворено громадські комітети. Крім того, за розпорядженням УНРади з Чернівців до Львова відкликано легіон УСС. Віддаючи належну оцінку усій діяльності Українського Січового Стрілецтва, Галицька делегація УНРади постановила підпорядкувати всі українські полки Наказному отаманові УНРади, яким призначено Дмитра Вітовського [8, с. 3]. Після цього ЦВК почав працювати як штаб з підготовки повстання, який був успішно реалізований, внаслідок чого в ніч з 31 на 1 листопада 1918 р. були захоплені всі комунікації м. Львова, а на ратуші замайорів жовто-блакитний прапор.

У перший же день УНРада оголосила два звернення: «До населення міста Львова» та до населення Галичини «Український народ», в яких стверджувалось утворення Української держави на українських землях колишньої Австро-Угорської монархії, державною владою визнавалася Українська Національна Рада, весь український народ закликався до оборони рідної держави. Попереджуючи можливі збройні сутички з польськими легіонерами і запобігаючи бандитизмові, свій перший наказ видав також Начальний отаман українських військ Д. Вітовський [8, с. 4].

Переможний листопадовий виступ розхолодив більшість провідників. Незначні перші бої у Львові не пророчили великого кровопролиття. Це вплинуло на військове будівництво ЗУНР, а створення Галицької Армії розпочалося лише після падіння Перемишля, Ярослава, Львова, загарбання румунськими військами Буковини [1, с. 178–179].

На думку М. Литвина, Листопадовий чин відбувся згідно з планом і фактично став початком жорстокої боротьби між українськими і польськими військами. Розпочалися криваві бої за Підзамче, Головну пошту, вокзал, сейм, цитадель. З цього часу народно-демократична революція переросла у війну за суверенність республіки, її захист від загарбницьких зазіхань Польщі [9, с. 12].

У зв'язку зі зростанням протидії поляків, Д. Вітовський розгубився та подав К. Левицькому рапорт про свою відставку. УНРада прийняла рішення про заміну Д. Вітовського Г. Коссаком, який в часи Першої світової війни був комендантом Легіону СС. Наказом від 5 листопада новий Начальний командант українських військ Григорій Коссак приступив до виконання своїх обов'язків. Начальником штабу цим же наказом призначено С. Горук [11].

З перших днів (у період 5–8 листопада), для підвищення боєздатності і дисципліни війська, новий головнокомандувач видає чотири накази. Своїми наказами він запровадив ряд організаційних заходів. Зокрема, всі підхорунжі були підвищені до рангу хорунжих, особовий склад забезпечувався грошовим утриманням, усі старшини зобов'язувались проводити постійну виховну роботу для піднесення бойового духу та протидії ворожій пропаганді, у військах встановлювався суворий пропускний режим, заборонялось будь-яке спілкування з цивільним населенням, особлива увага зверталась на бережливе відношення до

військового майна, зброї та боєприпасів, запроваджувалося всебічне вивчення та чіткий облік офіцерських кадрів [8, с. 4]. Та тримати під контролем складний військовий стан ставало все важче.

9 листопада Г. Коссака на своєму посту заміняє новий командант Українських військ Г. Стефанів. З його приходом в діях українських військ встановилась організаційна єдність, плановість операцій. В армії відчувалась єдина керуюча сила [8, с. 4].

Полковник М. Маринович (військовий командант) запропонував утворювати запасні команди та брати на облік здорових чоловіків. 13 листопада Голова Державного Секретаріату К. Левицький і Державне Секретарство Військових Справ (далі ДСВС), секретарем якого був призначений Д. Вітовський, видає ряд розпоряджень. Цими розпорядженнями було затверджено штатно-організаційну структуру Галицької Армії, яка базувалась на загальному військовому обов'язку і територіальному принципі командування. Згідно з цією схемою, територію Галичини поділено на 3 військові області та 12 військових округів. Було затверджено військову присягу [1, с. 179].

З названими актами почалося формування регулярного війська, але внаслідок війни, напруженої битви за Львів, збою в управлінні, відсутності чітко розробленої системи формування армії, перші підрозділи і частини формувалися стихійно, за ініціативою окремих старшин. Виникли спочатку бойові групи, яким надавались найменування місцевості («Хирів», «Щирець», «Янів» та ін.). Вони мали неоднорідну структуру, чисельність і зброю. І хоч дії їхні часто були не скоординованими, вони відіграли надзвичайну роль у захисті західних кордонів республіки [8, с. 7].

22 листопада підрозділи Українських військ залишили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя. За цих умов підґрунтям військової діяльності Державний Секретаріат і Президент ЗУНР вважали дії командантів і планування операцій. Та для реалізації цієї ідеї вони не зуміли знайти в своєму оточенні відповідних військових діячів. Тому на посади команданта і начальника штабу українських військ були призначені генерал російської армії М. Омелянович-Павленко (старший) і полковник російської армії С. Мишковський. Їм обом випала історична доля формування регулярної Української Галицької Армії (УГА).

Саме С. Мишковський ретельно розробив основи організації УГА у грудні 1918 року. Цей план базувався на врахуванні всіх військових українських груп, що вже діяли на фронті. Планом передбачалось утворення 3-х військових корпусів, кожний з яких повинен був складатися з 4-х бригад. Бригада, в свою чергу, складалась із чотирьох куренів піхоти, одного полку артилерії, сотні кавалерії, сотні саперів, технічних частин забезпечення, обозів, медичних відділів. До корпусу входили авіазагони і бронепоезди. Практично корпус УГА міг діяти самостійно і вирішувати окремі стратегічні завдання на важливих ділянках фронту. Але до реалізації цього плану ДСВС приступив лише на початку 1919 р. [8, с. 8].

Загалом польсько-українську війну з березня до червня 1919 р. поділяють на три етапи [1, с. 181]. Завершальний етап розпочався наступом українського війська під командуванням генерала О. Грекова, але нестача боєприпасів змусила відступити, поклавши кінець найславетнішим дням в історії УГА.

Висновки. По-перше, саме військовики – Українські Січові Стрільці – як на сході, так і на заході України у зазначений час були рушійною силою у розбудові Української держави. По-друге, процес розбудови Армії ЗУНР (УГА) був ключовим у державному будівництві ЗУНР. По-третє, аналіз військового будівництва на західних землях України підтверджує, що, незважаючи на жертвну потугу і безмежне бажання військовиків, й зокрема Українських Січових Стрільців, служити власному народу, політичні провали різних українських державних утворень не зуміли використати цей величний військовий потенціал у захисті та незламності Української держави, що має бути найголовнішим уроком сучасним державникам. Подальша наукова розробка цієї теми є особливо важливою в пізнанні історії та власного державного будівництва.

Список використаної літератури

1. Кравчук М. В. *Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр.: історико-правове дослідження* / М. В. Кравчук. – Івано-Франківськ : Вид. «Плай». – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 292 с.
2. Кравчук М. В. *Розбудова Української держави та її збройних сил у 1917–1920 рр.: історико-правовий аспект* / М. В. Кравчук // *Юридичний науковий електронний журнал*. – 2016. – № 6. – С. 21–25.
3. Тищик Б. Й. *Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): моногр.* / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко, Н. О. Лешкович. – Львів-Івано-Франківськ : Світ. – 272 с.
4. Кравчук М. В. *Українські Січові Стрільці* / М. В. Кравчук. – Івано-Франківськ : Лілея, 1998. – 40 с.
5. Литвин М. *Історія галицького стрілецтва* / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменярь, 1991. – 200 с.
6. Матейко Р. М. *Шляхами стрілецької слави* / Р. М. Матейко, Б. І. Мельничук. – Тернопіль. – 1995. – 69 с.

7. Гордієнко В. І. *Українські Січові Стрільці* / В. І. Гордієнко. – Львів, 1990. – 48 с.
8. Кравчук М. В. *Організаційно-правові засади військового будівництва Західно-Української народної республіки* / М. В. Кравчук // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис.* – 2003. – № 3–4 (7–8). С. 34–41.
9. Микола Литвин. *Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр.* / М. Литвин. – Львів : Інститут українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
10. Кравчук М. В. *Держава та військове будівництво в період ЗУНР* / М. В. Кравчук // *Наукові записки. – Острог, 2001.* – С. 96-100. – (Серія «Право»).
11. ЦДАВОУ. – Ф.2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2, 2зв.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017.